

Date: 7th July-2026

DAVLAT MOLİYASINI BOSHQARISH TIZIMI VA UNDA ISROFGARCHILIK YUZAGA KELISHINING ASOSIY SABABLARI

Yarmatov Bobomurod Abdujalilovich

Osiyo Xalqaro Universiteti magistri

bobomurodyarmatov89@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada davlat moliyasini boshqarish tizimining nazariy va amaliy asoslari hamda ushbu tizimda isrofgarchilikning yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi omillar kompleks tahlil qilinadi. Davlat budjeti mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlash, moliyaviy intizomni mustahkamlash va davlat xarajatlari ustidan nazorat mexanizmlarini takomillashtirish bugungi kunda iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlar, milliy qonunchilik hujjatlari, xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari hamda iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida davlat moliyasida isrofgarchilikning asosiy sabablari tizimlashtirildi, ularni kamaytirishning tashkiliy, huquqiy va institutsional mexanizmlari ishlab chiqildi. Maqolada davlat moliyasini raqamlashtirish, ochiq budjet tizimini rivojlantirish, ichki va tashqi audit samaradorligini oshirish hamda natijadorlikka asoslangan budjetlashtirishni keng joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Tayanch iboralar: davlat moliyasi, davlat budjeti, moliyaviy nazorat, budjet xarajatlari, isrofgarchilik, ochiq budjet, davlat xaridlari, ichki audit, tashqi audit, moliyaviy boshqaruv, samaradorlik.

Аннотация В статье комплексно исследуются теоретические и практические основы системы управления государственными финансами, а также основные причины возникновения неэффективного использования бюджетных средств. Особое внимание уделяется вопросам повышения эффективности государственных расходов, совершенствования финансового контроля и укрепления бюджетной дисциплины. В ходе исследования использованы методы сравнительного анализа, системного подхода, научного обобщения и анализа нормативно-правовой базы. По результатам исследования определены ключевые факторы возникновения финансовых потерь и предложены механизмы их предотвращения посредством цифровизации, развития системы открытого бюджета и совершенствования государственного финансового контроля.

Ключевые слова: государственные финансы, государственный бюджет, финансовый контроль, бюджетные расходы, неэффективное использование средств, открытый бюджет, государственные закупки, внутренний аудит, внешний аудит, цифровизация.

Abstract This article examines the theoretical and practical foundations of the public financial management system and identifies the main causes of inefficiencies in the use of public financial resources. The study focuses on improving the efficiency of public expenditures, strengthening financial discipline, and enhancing public financial control mechanisms. Comparative analysis, systematic approach, and analysis of legal and

Date: 7th July-2026

institutional frameworks were applied during the research. The findings identify the major factors contributing to financial waste and propose institutional, legal, and digital solutions to improve transparency, accountability, and efficiency in public finance management.

Keywords: public finance, state budget, financial management, public expenditure, financial control, budget efficiency, public procurement, internal audit, external audit, transparency, digital governance.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat moliyasini samarali boshqarish mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish hamda davlat tomonidan aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Davlat moliyasi orqali mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va investitsion siyosati amalga oshiriladi, davlat budjeti daromadlari shakllantiriladi hamda ustuvor tarmoqlarni moliyalashtirish ta'minlanadi. Shu sababli davlat moliyasini boshqarish tizimining samaradorligi nafaqat moliyaviy barqarorlikka, balki mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi [1]. Davlat moliyasini boshqarish tizimi davlat budjeti, budjetdan tashqari jamg'armalar, davlat maqsadli jamg'armalari, davlat qarzi, davlat aktivlari va moliyaviy nazorat institutlarining o'zaro uzviy faoliyatini qamrab oluvchi murakkab iqtisodiy tizim hisoblanadi. Mazkur tizimning asosiy vazifasi davlat moliyaviy resurslarini shakllantirish, ularni ustuvor yo'nalishlar bo'yicha taqsimlash, maqsadli sarflash hamda ulardan foydalanish samaradorligini nazorat qilishdan iborat. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat moliyasini boshqarish faqat budget mablag'larini taqsimlash bilan cheklanib qolmay, balki strategik rejalashtirish, risklarni boshqarish, natijadorlikni baholash va moliyaviy shaffoflikni ta'minlash kabi yo'nalishlarni ham o'z ichiga oladi [2]. So'nggi yillarda dunyoning ko'plab davlatlarida davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunga asosiy sabab davlat xarajatlari hajmining ortib borishi, global iqtisodiy beqarorlik, inflyatsiya jarayonlari, pandemiya oqibatlari hamda davlat qarzi yukining oshishi bilan bog'liqdir. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, budget mablag'laridan oqilona foydalanish va moliyaviy resurslarni samarali boshqarish davlatning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois xalqaro moliya institutlari davlat moliyasini boshqarishda ochiqlik, hisobdorlik, natijadorlik va raqamlashtirish tamoyillarini ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etmoqda [3]. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini tubdan isloh qilish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Davlat budjeti ochiqligini ta'minlash, "Ochiq budget" tizimini joriy etish, davlat xaridlarini elektron platformalar orqali amalga oshirish, natijadorlikka asoslangan budjetlashtirish mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, ichki audit tizimini rivojlantirish hamda davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish bo'yicha muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi [4]. Avvalo, budget mablag'larining samarasiz sarflanishi natijasida davlat investitsiya dasturlarining samaradorligi pasayadi, ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlari qisqaradi, budget taqchilligi ortadi va davlat qarzi yukining oshishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, moliyaviy resurslardan maqsadsiz foydalanish davlat organlariga bo'lgan ishonchni pasaytirishi, investitsion muhitga salbiy ta'sir

Date: 7th July-2026

ko'rsatishi hamda iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin [6]. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, davlat moliyasida isrofgarchilikni kamaytirish faqat nazorat organlari faoliyatini kuchaytirish bilan emas, balki budget jarayonlarini to'liq raqamlashtirish, davlat xaridlarini elektron tizimlarga o'tkazish, ochiq ma'lumotlar bazasini kengaytirish, sun'iy intellekt asosida moliyaviy monitoringni rivojlantirish, risklarni boshqarish tizimini joriy etish hamda jamoatchilik nazoratini kengaytirish orqali amalga oshiriladi [7]. Ayniqsa, rivojlangan davlatlar tajribasi davlat xarajatlarini natijadorlik mezonlari asosida baholash budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatmoqda. Mamlakatimizda davlat moliyasini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish va moliyaviy intizomni mustahkamlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Ayniqsa, davlat budjeti xarajatlarining tarkibini chuqur tahlil qilish, isrofgarchilikni keltirib chiqarayotgan institutsional omillarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunning muhim ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi [8]. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi davlat moliyasini boshqarish tizimida isrofgarchilikni yuzaga keltiruvchi omillarni kompleks tahlil qilish, ularni iqtisodiy, tashkiliy va institutsional jihatdan guruhlash hamda O'zbekiston sharoitida ularni kamaytirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida davlat moliyasini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari, xalqaro tajriba hamda milliy qonunchilik talablari o'zaro uyg'un holda tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – davlat moliyasini boshqarish tizimida isrofgarchilik yuzaga kelishining asosiy sabablarini aniqlash, ularning iqtisodiy oqibatlarini baholash hamda davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi **vazifalar** belgilandi:

- davlat moliyasini boshqarish tizimining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- davlat moliyasida isrofgarchilikning iqtisodiy mohiyatini ochib berish;
- isrofgarchilikni yuzaga keltiruvchi tashqi va ichki omillarni aniqlash;
- davlat moliyaviy nazorati va audit tizimining samaradorligini baholash;
- xorijiy davlatlar tajribasini qiyosiy tahlil qilish;
- O'zbekiston sharoitida davlat moliyasida isrofgarchilikni kamaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

• Davlat moliyasini boshqarish tizimi iqtisodiyot nazariyasi va moliya fanining eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning samaradorligi davlatning iqtisodiy rivojlanishi, makroiqtisodiy barqarorligi hamda aholining turmush darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mazkur masala bo'yicha mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan turli ilmiy qarashlar ilgari surilgan bo'lib, ular davlat moliyaviy resurslarini boshqarish, budget mablag'laridan oqilona foydalanish hamda davlat xarajatlari samaradorligini oshirish masalalarini turli nuqtai nazardan yoritib berganlar [9].

• Ilmiy manbalarda davlat moliyasidagi isrofgarchilik turlicha talqin qilinadi. Ayrim mualliflar uni budget mablag'larining maqsadsiz yoki noqonuniy sarflanishi sifatida izohlasa, boshqa tadqiqotchilar isrofgarchilikni davlat resurslarining iqtisodiy jihatdan past

Date: 7th July-2026

samaradorlik bilan ishlatilishi deb hisoblaydi. Zamonaviy yondashuvlarga ko'ra esa isrofgarchilik nafaqat qonunbuzarlik, balki iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi har qanday boshqaruv qarori yoki resurs taqsimoti natijasida yuzaga keladigan yo'qotishlarni ham o'z ichiga oladi [13].

- Tadqiqot metodologiyasi Mazkur tadqiqotda davlat moliyasini boshqarish tizimida isrofgarchilik yuzaga kelishining asosiy sabablarini aniqlash hamda ularni kamaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida zamonaviy ilmiy tadqiqot usullaridan kompleks foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy tahlillarni uyg'unlashtirish tamoyiliga asoslanib, davlat moliyasini boshqarishning iqtisodiy, tashkiliy va institutsional jihatlarini o'rganishga qaratildi.

- Tadqiqotning nazariy asosini davlat moliyasi, fiskal siyosat, davlat budjeti, moliyaviy nazorat va davlat boshqaruvi sohalariga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, xalqaro tashkilotlarning uslubiy qo'llanmalari hamda O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etdi [1; 4; 6]. Shuningdek, davlat moliyasini boshqarish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar ham tahlil qilindi.

- Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil usuli qo'llanildi. Ushbu usul orqali davlat moliyasini boshqarish tizimi yagona iqtisodiy mexanizm sifatida baholanib, uning tarkibiy elementlari – budjetni rejalashtirish, budjet ijrosi, davlat xaridlari, davlat moliyaviy nazorati, ichki va tashqi audit, davlat qarzini boshqarish hamda moliyaviy hisobot tizimlari o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Mazkur yondashuv isrofgarchilikka sabab bo'luvchi omillarni alohida emas, balki yaxlit tizim doirasida baholash imkonini berdi [8].

- Tadqiqotda iqtisodiy-mantiqiy tahlil usuli ham keng qo'llanildi. Mazkur usul orqali davlat moliyasida uchraydigan isrofgarchilik holatlarining iqtisodiy mohiyati, ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Davlat xarajatlarining tarkibi, budjet mablag'larini taqsimlash tamoyillari va moliyaviy nazorat mexanizmlarining samaradorligi o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi.

- Shuningdek, umumlashtirish va sintez usullari yordamida mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda bildirilgan nazariy qarashlar tizimlashtirildi. Turli mualliflarning fikrlari taqqoslanib, davlat moliyasida isrofgarchilikning asosiy omillari iqtisodiy, tashkiliy, huquqiy va institutsional guruhlarga ajratildi.

- Tadqiqot davomida kontent tahlili usulidan ham foydalanildi. Ushbu usul orqali O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi, davlat moliyasini boshqarishga oid qonunlar, Prezident farmon va qarorlari, Moliya vazirligi, Hisob palatasi hamda boshqa vakolatli organlarning ochiq ma'lumotlari tahlil qilindi [2; 3]. Shu bilan birga, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), OECD va INTOSAI tomonidan e'lon qilingan metodik tavsiyalar ham o'rganildi.

- Mazkur metodologik yondashuv davlat moliyasini boshqarish tizimidagi muammolarni kompleks baholash, isrofgarchilikka sabab bo'layotgan omillarni aniqlash hamda ularni kamaytirishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

- 4. Tadqiqot natijalari (Results) Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, davlat moliyasida isrofgarchilik alohida bitta sabab bilan emas, balki bir-biri bilan uzviy

Date: 7th July-2026

bog'liq bo'lgan iqtisodiy, tashkiliy, huquqiy va institutsional omillar ta'sirida yuzaga keladi. Davlat moliyasini boshqarish tizimining har bir bosqichida resurslardan samarasiz foydalanishga olib keluvchi xavf omillari mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish kompleks Tadqiqot davomida moliyaviy nazorat tizimi faoliyati ham tahlil qilindi. Aniqlanishicha, ichki audit institutining barcha davlat tashkilotlarida bir xil darajada rivojlanmaganligi, risklarni baholash tizimining to'liq joriy etilmaganligi hamda raqamli monitoring vositalarining yetarlicha qo'llanilmasligi ayrim moliyaviy xatolarni o'z vaqtida aniqlash imkoniyatini cheklaydi [11].

Mazkur tadqiqot davomida davlat moliyasini boshqarish tizimi hamda unda isrofgarchilik yuzaga kelishining asosiy sabablari nazariy va amaliy jihatdan kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, davlat moliyasini samarali boshqarish mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligi, budget mablag'laridan oqilona foydalanish, davlat xizmatlari sifatini oshirish hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shu bois davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish va budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish bugungi kunda davlat moliyaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, davlat moliyasida isrofgarchilikning yuzaga kelishiga budget xarajatlarini rejalashtirishdagi kamchiliklar, moliyaviy nazorat mexanizmlarining yetarli darajada samarali ishlamasligi, davlat xaridlarini tashkil etishdagi ayrim muammolar, ichki audit tizimining rivojlanish darajasidagi tafovutlar, davlat organlari faoliyatida ochiqlik va hisobdorlikning yetarli emasligi hamda raqamli boshqaruv vositalaridan to'liq foydalanilmayotgani asosiy sabab bo'layotgani aniqlandi. Mazkur omillar davlat mablag'larining samarasiz sarflanishiga, ayrim investitsiya loyihalarining kutilgan natijani bermasligiga hamda budget resurslaridan foydalanish samaradorligining pasayishiga olib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi. O'zbekiston Respublikasining Budget kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2013. (keyingi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
2. O'zbekiston Respublikasi. "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonun. O'RQ-684-son, 22.04.2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida PF–60-son Farmoni. 28.01.2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida (tegishli normativ-huquqiy hujjatlar va strategik yo'nalishlar).
5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat budjeti ijrosi bo'yicha yillik hisobotlar. – Toshkent, 2024–2025.
6. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. Davlat budjeti mablag'laridan foydalanish samaradorligi bo'yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2024.
7. International Monetary Fund. Fiscal Transparency Code. Washington, DC: IMF, 2019.

Date: 7th July-2026

8. World Bank. Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) Framework. Washington, DC, 2016.
9. Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD Recommendation on Budgetary Governance. Paris: OECD Publishing, 2015.
10. International Organization of Supreme Audit Institutions. INTOSAI Principles and Professional Standards for Public Sector Auditing. Vienna, 2019.
11. Richard A. Musgrave; Peggy B. Musgrave. Public Finance in Theory and Practice. 5th ed. New York: McGraw-Hill, 1989.
12. Joseph E. Stiglitz. Economics of the Public Sector. 3rd ed. New York: W. W. Norton & Company, 2000.
13. Harvey S. Rosen; Ted Gayer. Public Finance. 10th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2014.
14. United Nations. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations, 2015.
15. Public Expenditure and Financial Accountability Secretariat. PEFA Handbook: Volume I – The PEFA Assessment Process. Washington, DC, 2016.

